

FÂTİH CAMİİ

yakın tarihlerde boyandığından güzelliği bozulmuştur. Kible duvarı pencerele-
rinin ahşap kanatları ise yine künde-kâr
teknisinde yapılmış olup ortadaki uzun
panolarda nâdir rastlanır bir desen iş-
lenmiştir.

Yapının sağına bitişik olan minaresi
kesme taştandır ve Rumeli'deki mina-
relerde ekseriyetle görüldüğü gibi ince
ve uzun gövdelidir. Gövdenin hemen he-
men ortasındaki taşların renklerinin da-
ha açık oluşu, minarenin geç bir dönem-
de buradan itibaren yenildiğini gös-
termektedir. Esasen şerefe çıkmaları da
bilezikler biçiminde olduğuna göre Fâ-
tîh Sultan Mehmed devri mimarisine ay-
kırıdır. Bu durum minarenin yenildi-
ğini gösteren bir başka delildir.

Caminin alt tarafında etrafı binalarla
sarılmış halde bir de hamamı bulunmak-
tadır. Fakat tam olarak incelenemeyen
hamamın sıcaklık kısmının köşelerde dört
halvet hücreli olan dört eyvanlı tipte ol-
duğu tesbit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayverdi, *Osmanlı Mimârisi IV*, s. 834-839.

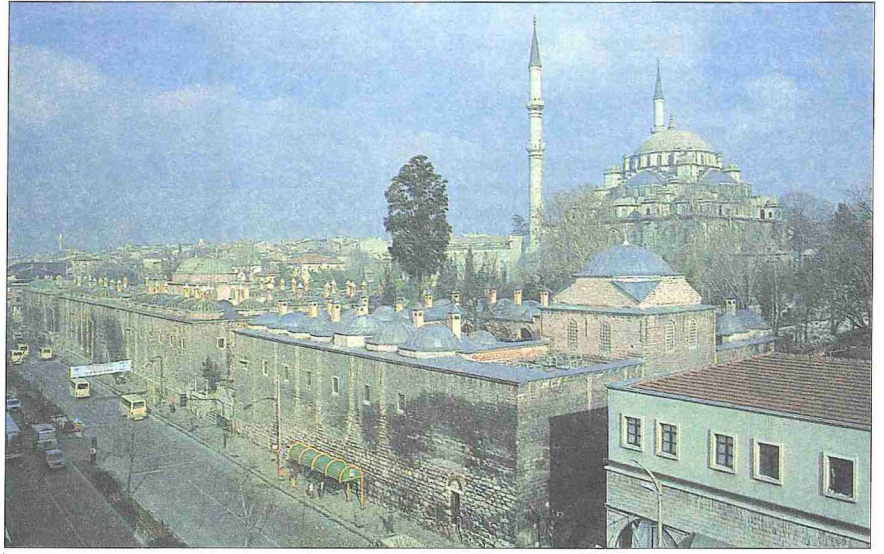
SEMAVİ EYİCE

FÂTİH CAMİİ ve KÜLLİYESİ

İstanbul Fatih'te
fetihten sonra yapılan ilk selâtin
camii ile etrafındaki külliye.

Fâtîh Sultan Mehmed, kendi adına ya-
pılan bu cami ve külliye binaları için şeh-
rin ortasında Bizans'ın büyük değer ver-
diği On İki Havâri (Hagioi Apostoloi) Kili-
sesi'nin yerini özellikle seçmiş görün-
mektedir. Bu seçim, artık buraya yeni
bir inancın hâkim olduğunu gösterdik-
ten başka şehrin bir tepesi üstünde inşa
edildiği için İstanbul'un silüetine Türk-
lüğün ve İslâmiyet'in damgasını da vur-
muş oluyordu. Ayrıca burada şehircilik
bakımından benzersiz bir düzenleme ta-
sarlanmıştır. Bütün binalar tam bir si-
metriye göre yerleştirildiği gibi ortasin-
da caminin bulunduğu külliye İstanbul'un
en önemli dinî ve kültürel merkezini oluş-
turmuştur.

Caminin iki yanında medreseler, bun-
ların önünde bir tarafta tabhâne, öteki
tarafta dârüşşifâ, daha ileride bir çar-
şı ile bir de hamam yer almıştı. Ancak
Türkleşen İstanbul'un yeni bir medeni-
yet anlayışına göre imarının merkezi olan
Fâtîh Camii ve Külliyesi bütün eleman-
ları ile günümüze kadar topluca koruna-

Fâtîh Camii ve Akdeniz medreseleri - İstanbul

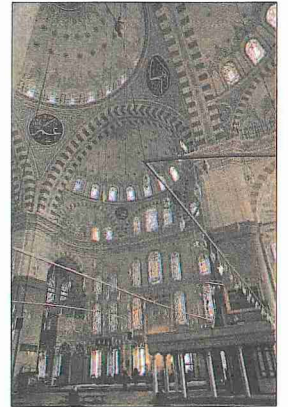
mamıştır. Bazı elemanlar tamamen kay-
bolduğu gibi bazılarının arasına da XIX.
yüzyıl sonlarından itibaren yeni binalar
yapılarak külliye'nin kendine has tertibi
bozulmuştur.

Cami. Fetihten hemen sonra Ortodoks
patrikliğine tahsis edilmişken çok harap
bir halde olan bu On İki Havâri Kilisesi'n-
de barınamayan patriğin 1455'te başka
bir yere taşınmak istemesi üzerine, Fâ-
tîh Sultan Mehmed ona diğer bir kilise-
yi bağışlayarak buranın yerini kendi adı-
na yaptıracağı külliye'ye tahsis etmiş-
tir. 867 Cemâziyelâhîrinde (Mart 1463)
burada başlayan inşaat 875 Receb ayı-
na (Aralık 1470) kadar sürmüştür. Bu kül-
liye'nin Khristodulos adında bir Rum mi-
mar tarafından yapıldığı yolunda Eflak
Voyvodası Demetrios Cantemir'in (ö. 1723)
ortaya attığı iddia dayanaksız olup araş-
tırmalar sonucunda Fâtîh Camii ve Kül-
liyesi'ni yapan mimarın Atik Sinan oldu-
ğu anlaşılmıştır. Ayrıca şu husus da göz
önünde tutulmalıdır ki XV. yüzyılda ya-
pılan bu selâtin camii ve külliyesi, bütü-
nüyle Türk mimari geleneklerine uygun
ve bunun tabii gelişmesinin bir halkası
olarak meydana getirilmiştir. Bu külli-
yede Bizans sanatına işaret eden hiçbir
iz yoktur. Muhakkak ki Süleymaniye Kül-
liyesi'nde de olduğu gibi işçiler arasın-
da bulunan Bizanslı ustaların el emeğin-
den faydalanılmıştır.

Külliye yapıları, Edirne'deki Üç Şere-
feli Cami ile Beyazıt ve Süleymaniye ca-

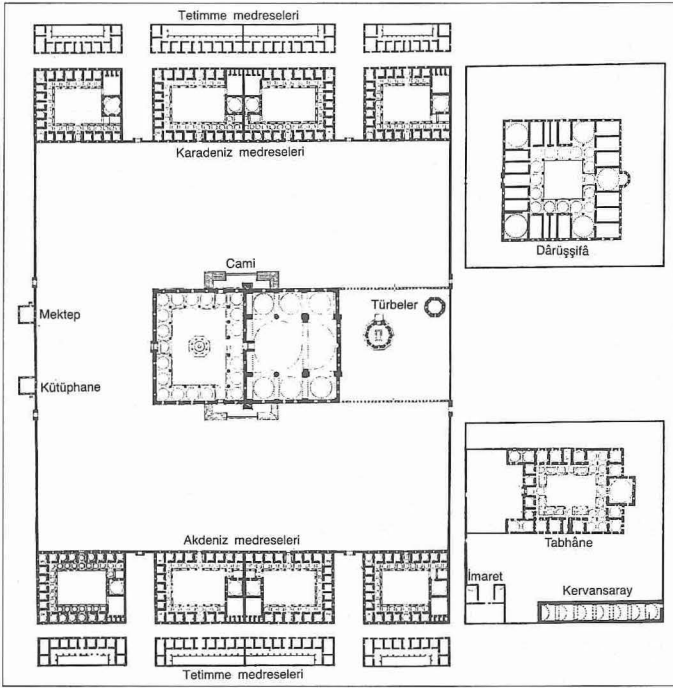
mileri arasında Türk selâtin camilerinin
mimari gelişmesinin bir halkasıdır. Bi-
nalarda son dönem Bizans mimarisile
hiçbir akrabalık olmadığı gibi külliye'nin
merkezi olan caminin planı da Türk mi-
marlığının tabii gelişmesinin bir safha-
sına işaret eder. Bizans'ta yapı faaliyeti
yaklaşık XIV. yüzyıl ortalarından itiba-
ren hemen hemen bütünüyle durduđu-
na ve büyük çapta bir dinî bina yapı-
madığına göre fetihten sonra birden bi-
re üstün kabiliyetli ve Türk yapı sanatını
bilen bir hıristiyan mimarın ortaya çık-
abileceğine inanmak mümkün değildir.

K. Wulzinger adındaki bir Alman mi-
mar ve mimarlık tarihçisi 1933'te ya-
yımladığı bir makalede garip bir görüş
ortaya atarak Fâtîh Camii'ni tam ölçüle-
ri ve planı bile bilinmeyen Havâriiler Kili-
sesi'nin temelleri üzerine oturtmak is-

Fâtîh
Camii'nin
içinden
bir görünüşü

Fâtih Camii
ve Külliyesi'nin
planı

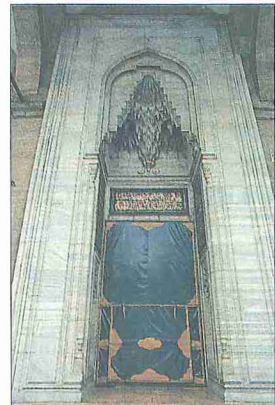
temiş ve bu yolda bazı çizimler de yapmıştır. Sağlam bir dayanaktan yoksun olan görüş Âli Sâim Ülgen ve Halim Bakı Kunter tarafından ciddi surette tenkit edilmiştir (1938). Esasen eski kilise ile caminin yönleri aynı olmadığına göre duvarlarından faydalanılması da imkânsızdır.

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki hayır tesisleriyle ilgili olarak düzenlenmiş çeşitli vakfiyelerde Fâtih Camii ve Külliyesi hakkında bilgiler vardır. Arapça ve Türkçe olan bu vakfiyeler Tahsin Öz (1935), Vakıflar Genel Müdürlüğü (1938) ve Osman Nuri Ergin (1945) tarafından yayımlanmıştır. Saraçhanebaşı'nda kendi adına yaptırdığı mescid ve mezarı 1956-1958 yıkımlarında kaldırılan Mimar Ayas'ın Fâtih devri mimarlarından olduğu bilinmekte ve Fâtih Camii inşaatında çalışmış olacağı da ayrıca tahmin edilmektedir. 1509 yılında meydana gelen ve "küçük kıyamet" denilen büyük zelzelede Fâtih Camii kubbesinin hasara uğradığı, hatta sütun başlıklarının parçalandığı ve kubbenin çarpıldığı, külliye'nin dârüşşifâ, imaret ve medrese gibi yapılarının da özellikle kubbelerinde büyük zararlar olduğu bilinmektedir. 1557 ve 1754 depremlerinde yeniden hasar gören cami onarılmışsa da 1766 depremine dayanamamış, büyük kubbesi tamamen çöktüğü gibi duvarları da tamir edilemeyecek derecede yıkılmıştır. Sultan III. Mustafa, Hâşim Ali Bey'i bina emini tayin ederek önce türbe ve külli-

ye binalarını yaptırmış, Fâtih Camii'nin yeni bir plana göre aynı yerde inşasına ise 4 Rebiülevvel 1181'de (31 Temmuz 1767) önce Sarım İbrâhim Efendi, daha sonra da İzzet Mehmed Bey nezâretinde girilerek 1185 yılı Muharreminde (Nisan 1771) cami ibadete açılmıştır.

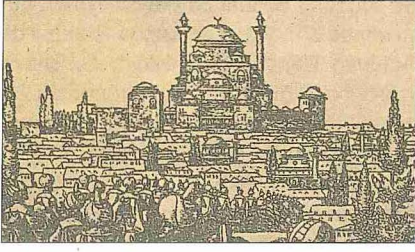
Bugünkü Fâtih Camii ilkinden çok farklı olmakla beraber bazı yerlerinde eskisini hatırlatan iz ve kalıntılar mevcuttur. Ayrıca XIX. yüzyıla kadar tek şerefeli olan minarelere bu yüzyıl içinde birer şerefe eklenerek boyları yükseltilmiş, aynı yüzyıl sonlarında da (herhalde 1894 zelzelesinden sonra) külâhları taştan yapılarak yenilenmişse de 1966-1967'de tekrar kurşun kaplı ahşaba çevrilmiştir. Taş külâhlar, Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi'ndeki Vakıflar Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde bir ara avluda yeniden kurularak korunmuştur. İlk Fâtih Camii'nin ortada bir büyük kubbesiyle mihrap tarafında bir yarım kubbesi ve yanlarda daha alçak üçer küçük kubbeli bölümleri bulunduğu eski resimlerinden anlaşılmaktadır. İlkini şekli Mehmet Ağaoğlu, Âli Sâim Ülgen, Ekrem Hakkı Ayverdi ve Robert Anhegger tarafından hemen hemen kesinlikle tesbit edilmiş olmakla beraber bazı ayrıntılar üzerinde henüz tam bir fikir birliğine varılamamıştır. Ayrıca avlu döşemesinde işlemeli yüzleri tersine çevrilerek kullanılmış bazı mermerlerin Havâriiler Kilisesi'nin parçaları olduğu tesbit edilmiştir. İlk Fâtih Camii'nin dış görüntü-

sü ve planı, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde XVI. yüzyıl ortasında İstanbul'da bulunan Flensburglu ressam Lorichs'in (Lorck) çizdiği 11 m. uzunluğundaki İstanbul panoramasında ve eski bir su yolu haritasında görülmektedir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında İstanbul'a gelen ve şehrin ayrı açılardan iki resmini çizen Flaman asıllı ressam Pieter Coeck van Aalst'ın ağaç oyma gravürlerinde de ilk Fâtih Camii Galata sırtlarından ve Ayasofya'dan görünümü ile tesbit edilmiştir. Bunlara göre cami, etrafı revaklarla çevrili bir iç avluyu takip eden bir son cemaat yerine sahipti. Kavsarası mukarnaslı bir taç kapıdan girilen ana mekânı ortada büyük bir kubbe örtüyordu. Bu mekânın iki yanında kubbeli daha küçük mekânlar bulunuyordu. Caminin mihrabı ise orta mekânın yarısı büyüklüğünde olan ileri taşkın bir bölümde idi. Bu bölümün üstü bir yarım kubbe ile örtülmüştü. İlk Fâtih Camii planı bakımından, ondan az sonra inşa edilen Çemberlitaş yanındaki Atik Ali Paşa Camii'nin çok daha büyük çapta bir benzeri idi. Ayrıca benzeri bir yapı şeması Konya'da II. Selim tarafından yaptırılan Selimiye Camii'nde de tekrarlanmıştır. İlk Fâtih Camii'nden bugüne ulaşabilen kalıntıların başında eski dış avlu kapısı gelir. Bunun üstünde kakma tekniğinde renkli taşlarla bezenmiş bir taç kısmı vardır. Cümle kapısı duvarı ve buna köşelerde bitişik iki minarenin kürsü, pabuç, hatta gövdelerinin başlangıçları da ilk Fâtih Camii'nden kalmıştır. Bunlardan birinci kürsü kısmında taşa işlenmiş olan güneş saati Süheyl Ünver'e göre XV. yüzyılın ünlü âlimi Ali Kuşçu'nun bir hâtrasıdır. İç avluda görülen iki pencere alnlığını süsleyen bir çift çini pano da ilk Fâtih Camii'ndendir. Tamamen XV. yüzyıl özelliğine sahip olan bu çini levhalardan birinde besmele, diğerinde

Fâtih Camii'nin
cümle kapısı

FÂTİH CAMİİ ve KÜLLİYESİ

Eski Fâtiî Camii'nin Pieter Coeck van Aalst tarafından yapılan bir gravürdeki görünüşü (Kunter-Ülgen, I, rs. 7)

Âyetü'l-kürsî'den bir kısım yazılmış olup aralarında yalnız XV. yüzyıl çini süslemelerinde görülen sarı renk kullanılmıştır. Bu kalıntılar göz önünde tutulduğunda ilk Fâtiî Camii'nin içinin de çinilerle kaplı olduğu söylenebilir.

1766 zelzelesinin arkasından III. Mustafa tarafından yaptırılan bugünkü Fâtiî Camii bütünüyle değişik bir düzende inşa edilmiştir. Avluyu takip eden ve son cemaat yerini ayıran kuzey duvarı ilk camiden kalmış, genellikle kabul gördüğü üzere kible duvarı ileri alındığından cami harimi daha da büyümüştür. Taçkapı üstünde ilk yapıdan kalan Ali Sofî hattıyla yazılmış iki satır halinde bir kitâbe yer almaktadır. Caminin esas mekânı (harim), dört yarım kubbe ile desteklenen bir ana kubbe sistemine göre evvelce Şehzade, Sultan Ahmed ve Yeni Vâlide camilerinde uygulanan düzende yapılmıştır. Dört kemerin desteklediği bu örtü ortadaki dört pâyeye bindirilmiştir. İkinci Fâtiî Camii'nin bütünü eski Türk klasik mimarisine uymakla beraber pâyelerin yarım yuvarlak köşe pahları, bilhassa kemer ve yarım kubbe başlangıçlarını ayıran kademeli profilli silmeler, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Türk sanatına hâkim olan barok üslûbunun özelliklerine sahiptir. Caminin iç yüzeylerini kaplayan kalem işleri nakışlar da barok üslûbundadır. Fakat ikinci Fâtiî Camii, İstanbul silüetindeki genel görünümü bakımından klasik üslûptaki eserlerden bir farklılık göstermez. Ayrıca kendinden daha önce yapılmış olan Nuruosmaniye Camii'nin ağır barok görünümünden de uzak kalarak Osmanlı dönemi Türk klasik üslûbuna daha yaklaşıktır.

Türbeler. Fâtiî Türbesi. Fâtiî Sultan Mehmed 1481'de Gebze yakınındaki Sultaşayır'ında vefat edince cenazesi İstanbul'a getirildi ve Fâtiî Camii'nin kible duvarı önünde uzanan hazîre alanın-

daki türbeye gömüldü. Fâtiî'in vefatından önce veya sonra mı yaptırıldığı kesin olarak bilinmeyen bu türbe, 1766 depreminde çevresindeki yapılarla birlikte harap olmuşsa da kısa zamanda onarılmıştır. Bu büyük onarım sırasında türbenin ilk yerine nazaran daha ileriye alındığı iddia edilmiştir. Buna göre türbe daha ileride yeni baştan yapıldığından Fâtiî'in mezarı da şimdiki caminin mihrabı altında kalmıştır. Halbuki bazı yeni araştırmalara dayanan bir iddiaya göre Fâtiî Camii'nin kible duvarı ileri alınmamış, türbe de eski yerinde ve ilk binanın temelleri üzerinde kurulmuştur. Bu tartışma, ancak türbe duvarları ve döşemesinde yapılacak ciddi bir araştırma ile halledilebilir. Fakat yaygın bir söylentiye göre Fâtiî'in naaşı, türbeden caminin mihrabı altına kadar uzanan bir dehlizin sonundaki bir mezar odasında bulunmaktadır. Burasının, aslında yerin derinliklerinde Havâiler Kilisesi'nden kalma bir mahzenken türbenin inşasından sonra mezar odası olarak kullanıldığı düşünülebilir. Ayrıca bazı söylentilere göre Fâtiî Sultan Mehmed'in naaşı burada tahfî edilmiş olarak durmaktadır. II. Abdülhamid, bir heyete kabrin içine inme emri verip Fâtiî'in cesedinin altındaki tabutluk tabanı değiştirmiştir.

1782'deki Cibali yangınında halkın yangından kurtardığı eşyalarını cami avlusuna yığması yüzünden buraya sıçrayan ateş türbeyi de sarmış, türbenin içi bütün eşyası ve sandukası ile birlikte yanmıştır. I. Abdülhamid tarafından türbe tamir ettirilmiş, yenilenen kapı söveleri üstüne 1199 (1784-85) tarihli bir kitâbe yerleştirilmiş, yeni sanduka ise bir Kâbe örtüsüyle örtülmüştür. Sultan Abdülaziz de 1282'de (1865-66) türbeyi tamir ettirerek iç süslemesini yenilemiştir. Son onarımlar Mehmed Reşad zamanında (1909-1918) ve 1952-1953 yıllarında yapılmıştır. Lâleli Camii Türbesi'ndeki alçı pencerelerin taklidi olan pencereler bu sonuncu onarımda konmuştur.

Türbe sekiz köşeli bir plana göre yapılmış olup üzerini tek kubbe örtmek-

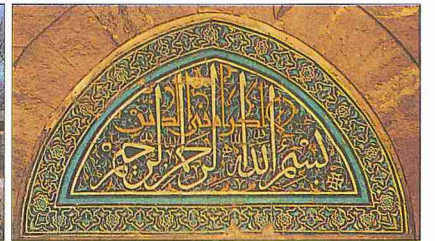
tedir. Giriş kısmında, kapı üstündeki saçağı taşıyan iki sütunlu bir sundurması vardır. Bu bölümün üstünü örten geniş saçak geç bir devirde ilâve edilmiştir. Türbenin dış mimarisi, pencere biçimi bakımından klasik Türk yapı sanatı geleneğine bağlı görünmekteyse de sekiz köşeli esas gövdenin köşelerini kuvvetlice destekleyen çıkıntı halindeki kare pâyeler ve bunların üzerinde binayı çepeçevre dolanan kademeli profilli silmeler barok üslûbunun açık delilleridir.

Türbenin içinde Fâtiî Sultan Mehmed'den başkasına ait sanduka yoktur. Nitekim eski bir gravürde de sade bir sandukadan başka kubbesinde küçük kandillerin asılı olduğu görülür. Abdülaziz tarafından türbe yeniden döşendiğinde içi saraydan gönderilen birçok eşya ile süslediği gibi kubbesine kristal bir avize asılmış, pencerelerine perdeler takılmıştır.

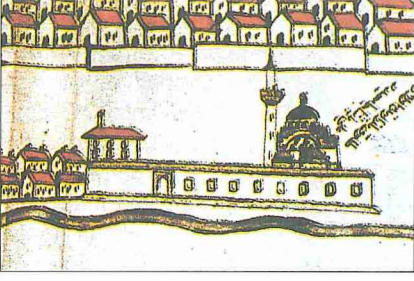
Fâtiî Türbesi Türk edebiyatına, Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin 1493'te yazdığı *Hevesnâme*'deki "Sîfât-ı Mezâr-ı Sultân Mehmed" adlı manzum parça ve Abdülhak Hâmid'in 1877'ye doğru yazılabar ancak 1909'da yayımlanan "Merkad-i Fâtiî'î Ziyaret" adlı şiiriyle girmiştir. Bu şiirin, devrin iyi bir hattatına yazdırılarak şaire de imzalatılan kopyası bir levha halinde I. Dünya Savaşı'nda törenle türbeye konmuştur.

Gülbahar Hatun Türbesi. Fâtiî Türbesi'nin az ilerisinde daha küçük ölçüde olmak üzere zevcesi Gülbahar Hatun'un ayrı bir türbesi bulunmaktadır. Bu da sekiz köşeli bir plana sahip üzeri kubbe ile örtülü bir yapıdır. Genel dış görünüşü klasik Türk mimarisine daha sadık bir ifadeye sahip olmakla beraber üst sıra pencerelerin yuvarlak kemerli olması, bunun da 1766 zelzelesinden sonra geniş ölçüde onarıldığını belli etmektedir. Esasen bir belgede de 1181 (1767-68) tarihinde tamirin bittiği kaydedilmekte ve bu iş için yapılan harcamalar gösterilmektedir. Gülbahar Hatun Türbesi ayrıca 1782 yangınından zarar görmüş ve aynı yıl tamir edilmiştir. Burada Fâtiî Sultan Mehmed'in zevcesinden

Eski Fâtiî Camii'nden kalan Corba Kapısı ve son cemaat yerindeki XV. yüzyıldan kalma çini pencere alınlığı

Istanbul'un su yollarını gösteren XVII. yüzyıla ait bir haritada Eski Fâtiî Camii'nin tasviri (Köprülü Ktp., nr. 2441/1'den detay)

başka bir kızı ile iki saraylının da kabri bulunmaktadır.

Nakşidil Vâlide Sultan Türbesi. Fâtiî Camii hazîresine XIX. yüzyılda II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan için büyük bir türbe ile yanında bir de sebil inşa edilmiştir. Bu eser dalgalı hatları, dışarıdan dilimli büyük kubbesi, oval pencereleri, yaprak biçimindeki kabartma süsleriyle barok üslûbunun Türk türbe mimarisindeki başarılı bir örneğidir (bk. NAKŞİDİL VÂLİDE SULTAN TÜRBESİ).

Kütüphane. Fâtiî Camii ve Külliyesi'nin bir kütüphanesi de vardı. Ancak kütüphane ilk kurulduğunda müstakil bir binaya sahip değildi. İstanbul vakıf kütüphanelerinin altın devri olan XVIII. yüzyılda caminin kible tarafına kubbeli ayrı bir kütüphane binası inşa edilmiştir. Bu bina da son yıllarda çatladığından boşaltılarak içindeki kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır (bk. FÂTİH KÜTÜPHANESİ). 1742'de inşa edilen kütüphanenin dış avluya açılan ve mermer merdivenlerle çıkılan kapısından başka caminin içine açılan ikinci bir kapısı vardır. Burada korunan kitapların rutubetten zarar görmemesi için pek çok benzerinde olduğu gibi yapının altında bir mahzen bulunur. Fakat bakımsızlık yüzünden kubbe ve duvarlarda gittikçe büyüyen çatlaklar bugün son derece tehlikeli bir duruma gelmiştir. Bu yüzden kütüphanenin tamiri önemli bir problem halini almış bulunmaktadır.

Medreseler. Fâtiî Sultan Mehmed, şehrin fethinin hemen arkasından öğretim faaliyetlerinin sürdürülmesi için Bizans'ın en büyük manastırlarından Pantokrator Manastırı'nın keşiş odalarını medreseye çevirmiş, kilisesini de camiye dönüştürmüş ve başına çağının ileri gelen ilim

adamlarından Molla Zeyrek'i tayin etmişti. Ayrıca camiye çevrilen Ayasofya'nın yanında kurulan ilk medresenin idaresi de Molla Hüsrev'e bırakılmıştır. Fâtiî Camii'nin iki yanındaki medreselerin yapımı 1470'te tamamlanıncaya kadar dersler bu medreselerde yapıldı. Külliye'nin en değerli elemanlarını meydana getiren medreseler böylece Türkleşen İstanbul'un en önemli öğretim merkezi olarak şehirdeki üniversitenin ilk başlangıcını teşkil etti.

Caminin iki yanındaki medreselere Sahn-ı Semân adı verilmişti. Bu büyük medreselerin dışında yine iki yanlarda, arazinin meyilli olmasından dolayı daha aşağıda yer alan Tetimme denilen hazırlık medreseleri inşa edilmişti. Bunlardan Marmara tarafında olanlar, Edirnekapı yönünde uzanan Fevzipaşa caddesinin genişletilmesi sırasında bütünüyle yıktırılmış, Haliç tarafında olanların yerlerine de bir ilkokul yapılmıştır. Ancak tamamen yok edilmeden önce rölevelleri çıkarılmadığından Tetimme medreselerinin tam ve doğru planları yerine sadece tahminlere dayanan planları çizilebilmiştir. Ayrıca bu yapıların mimari özellikleri de bilinmemekte, üzerlerinin bir çatı ile örtülü olduğu tahmin edilmektedir. Büyük medreselerden Haliç tarafındakilere Bahr-i Siyâh (Karadeniz), Marmara tarafındakilere Bahr-ı Sefîd (Akdeniz) medreseleri denilmektedir. Bunlar Saraçhanebaşı'ndan Edirnekapı'ya doğru Baş Kurşunlu, Baş Çifte Kurşunlu, Ayak Çifte Kurşunlu, Ayak Kurşunlu medreseleri diye adlandırılıyordu. Bu eğitim yapılarının her biri on dokuzar hücre ve birer büyük kubbeli dershane-mescidden oluşmuştur. Taş ve tuğladan yapılmış olan bütün bu medreselerin ortalarında revaklı avlular vardır. Fâtiî Külliyesi'nin medreseleri 1766 depreminde cami ve diğer müstemilât binaları ile birlikte büyük ölçüde zarar görmüş, dârüşşifâ ihmal edilirken medreseler cami ile beraber derhal onarılmıştır. Ancak Tetimme medreselerinin yıktırılma-

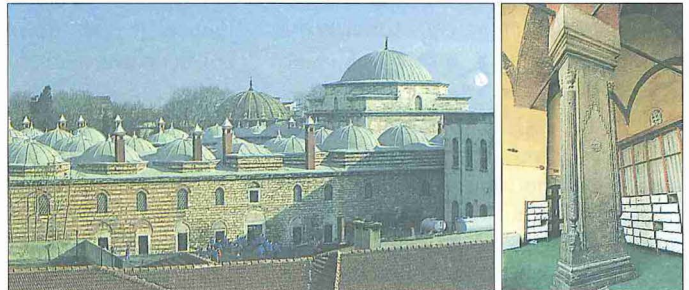

XVI. yüzyılda Melchior Lorichs tarafından yapılan bir gravürde Eski Fâtiî Camii'nin tasviri (M. And., 16. Yüzyılda İstanbul, İstanbul 1993, s. 21)

sından sonra toprak tabakasının cadde seviyesine kadar indirilmesi yüzünden Akdeniz medreselerinin yan duvarları tehlikeli duruma girdiğinden bunları kalın gergi demirleriyle destekleme gereği duyulmuştur. Fâtiî Külliyesi'nin ayakta kalabilmiş sekiz büyük medresesi, 1955'ten itibaren zaman zaman Vakıflar İdaresi tarafından büyük ölçüde onarılarak öğrenci yurdu halinde kullanılmaktadır.

Tabhâne. Fâtiî Külliyesi'nin önemli parçalarından olan tabhâne, Akdeniz tarafındaki Baş Kurşunlu Medresesi'nin ilerisinde inşa edilmiştir. Esasında misafirhane olan bu bina da bir medrese mimarisine sahip olup itinalı bir işçilikle yapılmış ve tabhâne fonksiyonu kalktıktan sonra medrese olarak kullanılmıştır. Mescid mekânının herhalde 1766'da yıkılan kubbesi 1956'dan sonra yeniden yapılmıştır. Burada ayrıca gerek külliye'nin görevlilerine, gerek tabhânedeki kâlanlara ve gerekse medreselerde barınan öğrencilere yemek çıkaran aşhane-imaret bulunuyordu. Arazinin yüksek bir yerinde inşa edildiğinden binanın altında ayrıca bir kervansaray yapılmıştı.

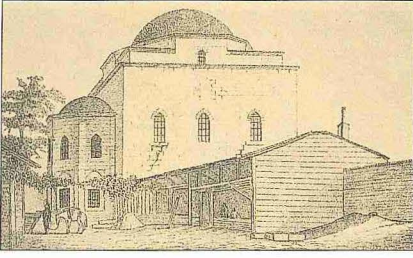
Dârüşşifâ. Tabhânenin simetrisinde, Karadeniz tarafındaki medreselerinin hizasında İstanbul'un Türk dönemine ait

Fâtiî
Tabhânesi
ve avlusundaki
sütünlardan biri

FÂTİH CAMİİ ve KÜLLİYESİ

Demirciler Mescidi adıyla kullanılan Fâtih Dârüşşifâsı'nın kubbeli mescid kısmının XIX. yüzyıl içinde çizilmiş gravürü (A. G. Paspatis, *Byzantinai Meletai*, İstanbul 1877, s. 324)

ilk hastahanesi olan dârüşşifâ inşa edilmişti. Burası ortası açık avlulu, etrafında hücreleri olan medreseyi andırır bir yapı idi. Güney tarafında kubbeli bir mescid vardı. Arşivdeki bazı belgelere göre dârüşşifânın mütevellisi Osman Ağa, 27 Zilkade 1239 (24 Temmuz 1824) tarihli yazısı ile binanın 1160 (11747), doğrusu 1179 [1766] olacak) zelzelesinde hayli harap hale geldiğini, metruk halde bulunan yapının üzerindeki kurşunların eksilmekte olduğunu bildirerek bunların kaldırılmasını, dârüşşifânın da yıktırılarak arsasının satılmasını istemektedir. II. Mahmud ise dârüşşifânın ihyasını veya hana çevrilmesini uygun görerek Hassa mimarı Mustafa'nın bir keşif yapmasını emretmiştir. Mütevellî ile iyi uyduğu anlaşılan mimar raporunda, dârüşşifânın üstü ahşap çatılı otuz beş odalı bir hana dönüştürülmesinin çok masraflı olacağını ileri sürerek fazla gelir sağlamayacak bu proje yerine dârüşşifânın yıkılmasının ve ahşap evler yapılmak üzere arsanın satılmasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Böylece dârüşşifânın hücreleri ortadan kalkmış, yalnız mihrap kısmı çıkıntı teşkil eden ve keşif planında yemekhane olarak gösterilen kubbeli mescid bırakılmıştır. Bu bölüm Demirciler Mescidi adıyla bir süre kullanılmış, hatta Paspatis tarafından eski bir Bizans kilisesi kalıntısı olduğu sanılarak böylece tanıtılmış ve bir süre yayınlara bu şekilde girmiştir. Arşivde bulunan plan, dârüşşifânın gerçek düzeniyle mahalle mescidi olan kısmını açıkça ortaya koymaktadır.

1870'lerde çizilen İstanbul planında dârüşşifânın yeri yapı adalarına bölünmüş olarak görülmektedir. Ayrıca eski fotoğraflarda mescidin büyük kubbesi de belirlidir. İstanbul'da derin izler bırakan 1894 zelzelesinde Dârüşşifâ - Demir-

ciler Mescidi'nin önemli ölçüde harap olduğu anlaşılmaktadır. 1895'te bir harabe durumunda olan bu yapı 1908'de Çırcır, arkasından da 1918 yangınında çevredeki ahşap evlerin yanmasıyla daha da harap olmuştur. Geçen zaman içinde bir daha onarılmayan bu bölüm tamamen yok olmuş, Eski Şifâhâne ve Keresteciler sokaklarının sınırladığı parsellerde de evler yapılmıştır. Bunların arasındaki boş aralarda 1950'lere kadar görülebilen son duvar kalıntıları bugün yok olmuştur. Önceleri buradaki evler bütünüyle istimlak edilerek eski temelleri üzerine dârüşşifânın ihya edilmesi ve burada bir Fatih Kültür Merkezi'nin yapılması tasarlanmış, fakat bu da gerçekleşmediğinden arsa ve evlerin yerine apartmanlar inşa edilmiştir. Bugün dârüşşifâdan hiçbir iz kalmamıştır.

Muvakkithâne. Çörekçi ve Boyacı kapıları arasında, Fatih Meydanı'na bakan bir yerde olan muvakkithânenin esas binasının eskiden yapıldığı ve sık sık ahşap olarak yenilediği bilinmektedir. Sadrazam Hacı Mehmed Paşa tarafından 1163'te (1749-50) ve III. Selim zamanında (1789-1807) tamir ettirilmiş, 1918 yangınında ise tamamen yanarak ortadan kalkmıştır.

Hazîre. Fâtih Camii'nin, kible tarafında etrafı duvarla çevrili olarak uzanan haziresinde aralarında sivil, asker, ulema ve meşâyikten ünlü şahsiyetler bulunan pek çok kişi yatmaktadır. Genellikle XIX. yüzyıla ait olan bu kabirler arasında Plevne kuşatmasının ünlü kumandanı Gazi Osman Paşa'nın da türbesi yer alır.

Kervansaray. Fâtih Külliyesi'nin kervansarayı tabhâne ile aşhane-imaretin altında bulunmaktadır. 1766 zelzelesinden sonra külliye'nin zarar görmesinden endişe duyularak içi toprak doldurulmuş ve tonozu kısmen yıkılmış olan bu bölüm 1980'li yıllarda Vakıflar İdaresi tarafından temizlenerek tamir edilmiş ve cadde tarafında önüne yapılan yeni dükkânlarla birleştirilmiştir. Bu sırada kervansarayanın içinde, ne işe yaradığı anlaşılmayan ve hiçbir taşıyıcı görevi bulunmayan dikili durumda kalın bir taş sütun ortaya çıkmıştır.

Çarşı (Arasta). Fâtih Külliyesi'nin güney tarafında birçok dükkândan meydana gelmiş, vakfiyelerde de adı geçen büyük bir çarşı bulunuyordu. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yazıldıkları tahmin edilen ramazannâmelerden birinde burası, "Beş kapısı vardır ayân / Ehl-i dil-

den olmaz nihân / Dükkânları kâgir binâ / Cedid oldu öyle seyrân" mısraları ile anlatılır. İçlerinde saraç esnafı yerleştiğinden Saraçlar, Kavaflar çarşısı veya Saraçhane olarak adlandırılan bu çarşıya ait dükkânlar XX. yüzyılın başlarında oldukça eksilmesine rağmen birçok dükkân gözü hâlâ duruyordu. 1918'de büyük Fatih yangınından sonra bunlar da ortadan kalktığından külliye'nin evvelce oldukça geniş bir alanı kapladığı eski bir şehir planından anlaşılan çarşısından bugün pek bir şey kalmamıştır. Ancak günümüzde Saraçhanebaşı mahallesinde Dülgerzâde Camii'ne komşu kâgir tonozlu bir iki dükkân hücrelerinin bu çarşının son kalıntıları olduğu sanılmaktadır.

Hamam. Külliye'nin güney tarafında bir de hamam yapılmıştı. Burada arazi çevreye nazaran daha derin olduğundan ve hamam bu çukurun içinde bulunduğu "Çukur Hamam" olarak adlandırılmıştır. 1766 depreminde büyük ölçüde zarar gören hamam daha sonra tamir edilmediğinden başka maksatlarla kullanılmış ve zamanla harap olmuştur. Ch. Texier ancak uzun aramalardan sonra hamamı bulabilmiş ve tam doğru olmayan bir planını çizerek yayımlamıştır. Çok büyük ve oldukça süslü bir yapı olduğu anlaşılan Çukur Hamam bu tarihten sonra o derece tahribe uğramıştır ki İstanbul hamamları hakkında bir kitap yazan H. Glüç 1917 yılında bu yapının en ufak bir izini bile bulamamıştır (bk. ÇUKUR HAMAM).

Fâtih Camii ve Külliyesi'nin İstanbul'un şiddetli her zelzelesinden zarar görmesi sağlan bir zemin üzerine oturmadığını gösterir. Tetimme medreseleri gibi ona destek olacak bazı unsurların ortadan kalkması da yapıya zarar vermiştir. İstanbul'un fethinden sonra kurulan bu ilk büyük selâtin külliyesinin bugün pek çok parçasının eksilmiş durumda olması şehrin Türk devri tarihi bakımından büyük bir kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 8; a.mlf., *Camilerimiz Ansiklopedisi: Hadikatü'l-cevâmi'* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 30; Lutfi, *Tarih*, II, 63; Ch. Texier — P. Pullan, *Byzantine Architecture*, London 1864, s. 162-164, lv. LVII; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopoles*, Berlin 1909-12, s. 57; Ahmed Refik [Altınay], *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 215; Halil Edhem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 31-37; Tahsin Öz, *Zwei Stiftungsurkunden des Sultan Mehmet II Fatih*, İstanbul 1935; *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri* (nşr. Vakıflar Umum Mü-

dürlüğü), Ankara 1938; Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 35-38; a.mlf., *Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan (Sinan-ı Atik)*, İstanbul 1953; Muzaffer Gökmen, *Fatih Medreseleri*, İstanbul 1942; Osman Nuri Ergin, *Fatih İmaret Vakfiyesi*, İstanbul 1945; A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946; a.mlf., *Fatih Külliyesi Camii (1470-1765)*, İstanbul 1953; a.mlf., "Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler", *Atatürk Konferansları V: 1971-1972*, Ankara 1975, s. 241-242; a.mlf., "Fatih Darüşşifası", *Tıp Dünyası*, İstanbul 1932; a.mlf., "Fatih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye", *VD*, I (1938), s. 39 vd.; a.mlf., "İstanbul'un Zabıtından Sonra Türklerde Tıbbî Tekâmüle Bir Bakış", *a.e.*, s. 71 vd.; a.mlf., "Fatih Darüşşifasının Plânı Nasıl Bulundu?", *Cumhuriyet*, İstanbul 3 Ağustos 1942, s. 2; Semavi Eyice, *İstanbul petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1953, s. 76-77; a.mlf., "Demirciler ve Fatih Darüşşifası Mescidleri", *TD*, I (1950), s. 357-378; a.mlf., "Demirciler ve Fatih Darüşşifası Mescidleri Hakkında Yeni Bazı Notlar", *a.e.*, VI/9 (1954), s. 175-186; a.mlf., "Çukur Hamam", *DİA*, VIII, 385-387; Robert Anhegger, "Beiträge zur Frühosmanischen Baugeschichte, III-Zum Problem der alten Fatih-Moschee in Istanbul", *Zeki Velidi Toğan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 327-329; a.mlf., "Eski Fatih Camii Meselesi", *TD*, VI/9 (1954), s. 145-160; *Fatih Aşhânesi Tevzi'nâmesi* (nşr. A. Süheyl Ünver), Ankara 1953; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954, s. 32; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 121-131; Ayverdi, *Osmanlı Mimârisi III*, s. 356-406; a.mlf., "Yine Fâtih Câmii", *TD*, VII/10 (1954), s. 103-116; a.mlf., "İlk Fatih Camii Hakkında Yeni Bir Vesika", *VD*, VI (1965), s. 63-68; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 405-411; A. Gabriel, "Les mosquées de Constantinople", *Syria*, VII, Paris 1926, s. 382-385; Mehmet Ağaoğlu, "Die Gestalt des alten Mehmediye in Konstantinopel und ihr Baumeister", *Belvedere*, XLVI, Wien 1926, s. 83-94 (Türkçesi, "Fatih Camiinin Şekli Aslı ve Türk Sanatı mimarisindeki Mevkii", *HM*, II/45 [1927]); a.mlf., "The Fatih Mosque at Constantinople", *The Art Bulletin*, XII, New York 1930, s. 179-195; K. Wulzinger, "Die Apostelkirche und die Mehmediye zu Konstantinopel", *Byzantion*, VII, Bruxelles 1932, s. 7-39; H. Kurdian, "The Builders of the Fatih Mosque: Christodulos or Sinân", *JRAS* (1937), s. 109-113; H. Baki Kunter — A. Saim Ülgen, "Fatih Camii", *VD*, I (1938), s. 91-102 (aynı yazı kitap halinde: *Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı*, İstanbul 1939); Sedat Çetintaş, "Fatih Darüşşifasında Musiki Tedavisi Var mıydı?", *Tanin*, İstanbul 24 Mart 1946, s. 5, 7; Muzaffer Erdoğan, "Son İncelemelere Göre Fatih Camii'nin Yeniden İnşası Meselesi", *VD*, V (1962), s. 161-192; Ömer Lütfi Barkan, "Fatih Câmii ve İmaret Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İFM*, XXIII/1-2 (1962-63), s. 297-341.

SEMAVİ EYİCE

FATİH-HARBİYE

Peyami Safa'nın
(ö. 1961),
bir aşk teması etrafında
Türkiye'de Doğu-Batı çatışmalarını
ele aldığı romanı.

Peyami Safa'nın edebî mahiyetteki en önemli romanlarından biri olan bu romanın yaygın bir yorumuna göre yedincisidir. Bu durumda eser roman tekniği bakımından arzu ettiği hedefe yaklaştığı üçüncü devre romanları arasına girmektedir.

Romanda olaylar Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da, Batılılaşma ve devrimler süreci içinde, muhtemelen 1925-1930 yılları arasında geçer. Yedi yıllık mahalle arkadaşlıkları zamanla aşka dönüşen Neriman ve Şinasi Dârülehan'da Türk müzikisi bölümü öğrencisidirler. Her ikisi de muhafazakâr bir çevrede yetişen iki genci bu çevre birçok özelliğiyle birbirine bağlamıştır. Ancak Neriman bir süre sonra yine Dârülehan'dan alafrağa müzik tahsili yapan daha modern bir gence, Macit'e ilgi duymaya başlar. Bu ilgi zamanla onu bütün eski değerlerden nefrete ve Avrupalı bir yaşayışa özenmeye sürükler. Babası Faiz Bey ise kızının gitgide değiştiğini farkederek bir an evvel Şinasi ile evlenmesini istemektedir.

Neriman'ı Şinasi ile Macit arasında seçim yapma mecburiyetinde bırakan sebep, Macit'in onu Beyoğlu'nda verecek bir baloya çağırması olmuştur. Roman biraz da bu baloya gidip gitmeme tereddütleri etrafında döner. Şinasi, Neriman'ı düşmek üzere olduğunu hissettiği alafrağa hayattan uzaklaşmak için güvendiği dostu Ferit'le beraber çare ararken Neriman balo hakkında tartışmak üzere Şişli'de oturan akraba kızlarının apartmanına gider. Konuşma arasında onlardan şahit oldukları bir faciyanın hikâyesini dinler. İstanbul'da Beyoğlu'nun

arka sokaklarında bir Beyaz Rus gitarı ile yaşayan bir Rus kıza, bir gün gönlünü zengin bir Rum'a kaptırarak ilk sevgilisinden yüz çevirmiş, ancak mesut olmayınca eski sevgilisine de dönememiş ve sonunda terkedilmiş bir durumda kalınca kurtuluşu intihar etmekte bulmuştur. Neriman'ın iç düğümleri bu hikâye ile çözülmeye başlar, olayın kendi hayatı ile benzerliklerini düşünür. Dönüşte Şişli'den bindiği tramvay Fatih'e doğru yaklaştıkça o da Macit'ten, onun samimi-yetsiz, yapmacık tavırlarından, en önemlisi de teklif ettiği hayat tarzından uzaklaşır. O akşam Ferit'in evinde Şinasi'nin ve Faiz Bey'in de bulunduğu, müzik ve medeniyetler üzerinde gelişen bir sohbet faslı Neriman'ı yeniden Şinasi'ye ve eski tabii hayatına döndürür.

Fatih-Harbiye, Berna Moran'ın Peyami Safa romanları için ileri sürdüğü şemaya uygun olarak dört kişilik bir karakter grubu gösterir: Yanlış Batılılaşma özentisi içinde bir genç kız (Neriman), Doğu'nun olumlu değerlerine sahip genç adam (Şinasi), onunla rekabeti oluşturan alafrağa, zengin ve havalı erkek (Macit) ve yazarın fikirlerini temsil eden, kültürlü, konuşmalarıyla ikna edici bir şahsiyet (Ferit). Bütün roman, muhafazakâr Doğu'yu temsil eden Fatih ile alafrağalığın sembolü Harbiye semtleri arasındaki tezat üzerine kurulmuştur. Bu tezat romanda açıkça görülen ve yer yer kahramanları tarafından tartışma konusu da yapılan diğer zıtlıkları çağırır: Konak-apartman, sokak-cadde, kahvehane-pastahane, kedi-köpek, hacıyağlı-parfüm, Doğu ve Batı müzikisi gibi. Neriman, Şinasi ve Macit'in Dârülehan öğrencisi olmaları, özellikle müzikinin romanda Doğu-Batı çatışmasının esas temasını teşkil etmesine sebep olmuştur. Neriman önce alaturka müzikten nefret ederek Şinasi'den uzaklaşmış, ancak yine aynı yoldan ona dönmüştür.

1931'de yayımlanan *Fatih-Harbiye, Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'ndan sonra Peyami Safa'nın en çok basılan romanlarından (13. bs., İstanbul 1993). 1943'te Almanca'ya tercüme edilmiş, 1992'de de televizyon dizisi haline getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cahit Sıtkı Tarancı, *Peyami Safa: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1940, s. 17-19; Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul 1983, s. 185-199; Mehmet Tekin, *Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerine Bir Araştırma*, Konya 1990, s. 61-72; a.mlf., "Fatih-Harbiye", *TDEA*, III, 164-165.

Fatih-Harbiye'nin ilk baskısının kapağı (İstanbul 1931)

M. ORHAN OKAY